

TÜRKİYE'DE İZLENEN İKTİSAT POLİTİKALARININ SONUÇLARI AÇISINDAN YOKSULLUK: 1923 – 1950 DÖNEMİ

Dr. Öğrt. Üyesi Muzaffer DEMİRBAŞ
İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F.
muzaffer.demirbas@inonu.edu.tr

Özet

Cumhuriyet İdaresi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras olarak alınan oldukça dezavantajlı bir ekonomik yapı ve ekonomik zihniyetle yola çıkmıştır. Bu çalışmada, öncelikli olarak bu dezavantajlı durumun tespiti yapılmıştır. Daha sonra, 1923-1950 döneminde ülkenin gelişmesini sağlamak için uygulanan iktisat politikalarının, toplumun çeşitli kesimleri üzerinde meydana getirdiği etki, yoksulluk bağlamında incelenmeye gayret edilmiştir. Ayrıca incelenen dönemde, dünyada yaşanan iki olağanüstü gelişme; Dünya Ekonomik Buhranı ve II. Dünya Savaşı'dır. Gerek Ekonomik Buhran gerekse de Savaş, Türkiye'de uygulanan iktisat politikaları üzerinde etkili olmuştur. Buhran dönemindeki fiyatlarda çöküş ve ticaret hadlerindeki olumsuz gelişmeler, izlenen iktisat politikalarına yön vermiştir. Türkiye, II. Dünya Savaşı'na girmemiştir. Lakin her an savaşa girecekmiş gibi savaş ekonomisi politikalarını uygulamıştır. Ekonomik krizler ve savaşlar, tabii sonuçları itibariyle hem yoksulluğu artırıcı hem de devletlerin kaynak ihtiyaçlarını artırıcı olaylardır. Çalışmamızda, Buhran ve II. Dünya Savaşı yıllarındaki, devletin kaynak ihtiyaçları doğrultusunda uygulamış olduğu politikalar ve toplumun çeşitli kesimlerindeki yoksulluk incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, çalışmada temel hizmetlerde meydana gelen gelişmelere de genel hatları itibariyle yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, İktisat Politikası, Ücret, Maaş, Satın Alma Gücü.

POVERTY IN TERMS OF CONSEQUENCES OF THE ECONOMIC POLICIES FOLLOWED IN TURKEY: THE PERIOD 1923 – 1950

Summary

The Republic Administration set out with a very disadvantageous economic structure and economic mentality inherited from the Ottoman Empire. In this study, first of all, this disadvantageous situation was determined. Then, the effect of the economic policies implemented to ensure the development of the country in the 1923-1950 period on various segments of the society was tried to be examined in the context of poverty. In addition, two extraordinary developments in the world during the period examined were World Economic Depression and World War II. Both the Economic Depression and the War had an impact on the economic policies implemented in Turkey. The collapse in prices and the negative developments in rates of trade during the Depression gave direction to the economic policies pursued. Turkey did not enter World War II. However, it implemented war economy policies as if he was going to war at any moment. Economic crises and wars are events that increase both poverty, and the resource needs of states. In our study, the policies implemented by the state during Great Depression and the World War II in line with its resource needs and the poverty in various segments of the society were tried to be examined. In addition, the developments in basic services were also included in the study in terms of general perspective.

Keywords: Poverty, Economic Policy, Wages, Salary, Purchasing Power.

1. Giriş

Bireyin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan asgari ihtiyaçları karşılayamaması durumunu ifade eden yoksulluk; refah düzeyi toplumun yaşam standardının mutlak veya görel olarak minimum düzeyinin altında kalan kişilerin statüsü olarak tanımlanır.(TÜSİAD, 2000: 95) “Bunlar, sınırlı bir dönem için geliri veya harcamaları önceden saptanmış, belirli bir miktarın altında olanların yoksul sayıldığı mutlak yoksulluk çizgisi yaklaşımı ve yoksul olanlarla olmayanları ayıran sınır değerini ifade eden yoksulluk çizgisinin, gelir dağılımının belirli bir oranı olarak saptanması gerektiğini öne süren görel yoksulluk yaklaşımıdır.”(Harun vd.,2022: 4) Günümüzde, dikkat edilmesi gereken bir husus harcamalar ve yoksulluk arasındaki ilişkidir. Çünkü, “gelir ve tüketim düzeyi arasındaki bağlantı neredeyse tümüyle koparılmıştır – artık tüketicinin belirleyicisi olan gelir düzeyi değil, kredilere erişim imkânı ve cesaretidir. Daha da önemlisi, hanehalklarının krediler yoluyla tüketim piyasasına çekilebilmesi, gelir dağılımındaki bozulmanın görünmez hale gelmesini sağlamış, gelir dağılımının alt sınıflar aleyhine bozulduğu durumlarda bile alım güçlerinin arttırılabilmesinin önü açılmıştır.” (Işık, 2022: 214) Ancak bu çalışmanın kapsadığı dönem için hanehalklarının krediler yoluyla tüketim piyasalarına çekilebilmesi oldukça sınırlı bir seviyede hatta yok denilebilecek düzeyde olduğunu ifade etmek çokta güç değil. Sosyal bilimlerin tamamını ilgilendiren bir kavram olması sebebiyle yoksulluk disiplinler arası bir kavram özelliği taşımaktadır. Yoksulluk ülkeden ülkeye, dönemden döneme farklılıklar gösteren bir kavram niteliğini arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmamızda, Türkiye’de uygulanan iktisat politikalarının yoksulluk üzerine etkisi incelenmeye çalışılırken, çalışmanın kapsadığı dönem 1923-1950 olarak belirlenmiştir. İncelenmeye çalışılan bu dönem, Cumhuriyetin kuruluş yılları olması, 1929 Buhranı ve II. Dünya Savaşı’nın yaşanması nedenleriyle kendine has dinamik ve özellikleri olan bir dönemdir. 1950-2022 dönemi ise alt dönemlere ayrılmak suretiyle daha sonraki çalışmalarımızın konusunu teşkil edecektir.

2. Osmanlı’dan Cumhuriyete

1) İaşe (provizyonizm) ilkesi 2) Gelenekçilik (tradisyonalizm) ilkesi 3) Fiskalizm ilkesi Osmanlı İmparatorluğu’nun iktisadi dünya görüşünün esaslarını teşkil etmektedir. (Genç, 2105: 39-62) Bu ilkelere göre iktisadi hayatı düzenleyen Osmanlı İmparatorluğu’nun sanayi devrimine uyum sağlayamadığı bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun sanayileşememesi hususunda kapitülasyonların tesirinin olduğu söylenebilir. Eldem, şu tespiti yapmaktadır; “sanayiinin kurulamamasının başlıca sebebi, yeni doğacak müesseselere, kudretli yabancı rakipleri muvacehesinde, yaşama imkânının sağlanamamasında aranmalıdır. Zira Osmanlı imparatorluğu her yöne açık bir pazardı ve büyük istihsal gücüne sahip yabancı firmaları %11 nisbetindeki ithalat resmi ürkütecek mahiyette değildi.” (Eldem, 1970: 45) Osmanlı Devleti’nin sanayileşmesinin önündeki en önemli engellerden birisi olarak insan faktörü ve

zihniyet dünyasıyla alakalı olarak, Sayar şu tespiti yapmaktadır; “Türk insanını Osmanlı devleti boyunca içinde iktisadi madde karşısında hür kılmayan bir ipotek kısaca, onu maddeyle karşı karşıya getirmiyor, maddede var olan bilimsel bilgi verilerine uzanmayı engelliyordu. Madde kendi kanunlarına hapsedilince zihin haritası son derece durağan ve atalet halinde yaşayan bir insan tipolojisi ile karşı karşıya idik. Bu davranışsal kalıp manevi amillerin güdümünde (başta islami tasavvuf, Asyagil Türk töresi ve Bizans’tan gelen feodal ağalık şuuru ile) bizim insanımızla madde arasında kırılması zor bir mesafe koymuştu.... Madde dışı bir davranış kalıbı toplumun bütün kat ve katmanlarını itiatı altına almıştı. Öte yandan bireyin üzerine abanan Osmanlı politik toplumu bir kanunla teknolojik gelişmenin önünü tıkamıştı. Zira ‘nevicad yasaktı’. Böylesi bir iktisat anlayışı ile sermaye birikimine gidilemeyeceği, gene böylesi bir kafa yapısıyla bilimsel bilgi üretilemeyeceğinden ortaya çıkan tablo Osmanlı-Türk toplumunun ayıbı idi. Kısaca bizim insanımız sermaye birikimi (tasarruf) ile bilimin evliliğini gerçekleştirecek kanalları daha baştan atıl bir halde tuttuğundan sanayi ihtilalini sonsuza dek yapamazdı.” (Sayar, 1996: 64) Osmanlı’dan Cumhuriyete miras kalan nüfusun %75’inden fazlası köylerde yaşamakta, köylere hiçbir medeni hizmet götürülmemiş, köylerin %80’nin elverişli olmayan yerlerde kurulmuş olduğu, sağlık şartlarının yürekler acısı durumda bulunduğu aktarılmaktadır. (Şahin, 1998: 7-8)

I. Dünya Savaşı yıllarında üretimin düşmesi ve ithalat imkânsızlıkları başta gıda olmak üzere ihtiyaç maddelerinin fiyatlarının yükselmesine yol açmıştır. Ayrıca artan kâğıt para arzı halkın öteden beri itimat etmediği bu ödeme aracına güveni daha da sarsmış ve piyasaya arz edilen her türlü maddenin satın alınmasına sebep olmuştur. Bu gelişmelerin tabii sonucu olan fiyatlarda meydana gelen artışı hükümet çeşitli yöntemlerle kontrol altında tutmak istese de serbest piyasada fiyatlar alabildiğine artırmıştır. 1916 yılı sonu itibariyle Düyûn-i Umûmiyye İdaresi’nce, serbest piyasa fiyatlarını esas alan fiyat endeksi hazırlanmıştır. Bu endeks her ne kadar fiili durumun üstünde bir seyri ifade etse de fiyatlardaki gelişimi göstermesi açısından fikir vermektedir. Söz konusu endekste 1914 yılı Temmuz ayı 100 olarak kabul edilmiştir. 1915, 1916, 1917, 1918, 1919 yıllarında endeks ortalama olarak sırasıyla, 153, 320, 839, 1.789, 1.408 olmuştur. İstanbul dışındaki vilayetlerde fiyat artışları bu seviyede olmamıştır. (Eldem, 1994: 47-50)

Yukarıda ifade edilmeye çalışılan fiyat artışları karşısında, 18 Eylül 1916’ta kabul edilen bir kanunla devlet memurlarının maaşına ilk defa zam yapılmıştır. Memur ve müstahdemlerden ayda 1000 kuruşa kadar maaş alanlara %20, bin kuruştan fazla maaş alanlara %15 oranında zam yapılmıştır. 28 Mart 1918 tarihli Muvazene-i Umumiyye Kanunu ile bu zamlar; 1000 kuruşa kadar maaşı alanlarda %50, 1001-3000 kuruş maaş alanlarda %30, 3001-7499 kuruş maaş alanlarda %20, 7500 kuruş ve üstü maaş alanlarda %20 seviyesine yükseltilmiştir. İşçi ücretlerine gelince, işgücü arzı, talebini savaş şartlarında karşılayamadığı için ücretlerde ve yevmiyelerde artışlar

meydana gelmiştir. İşçi ücret ve yevmiyelerinin genel seyri hakkında düzenli kayıt bulunmadığı için düzenli defter tutan ve bilanço yayımlayan şirketlerin çalışanlarına ödedikleri ücret ve yevmiyelere göre; Şirketi Hayriye’de artış oranı %46, diğer işletmelerde %62 olmuştur. Yine 1914 ile 1918 yılları arasında yevmiyelerdeki artış, kömür madenlerinde %480, pamuklu mensucatta %615, değirmencilikte %420 oranını bulmuştur. Bu artışların hiçbiri fiyat artışlarına ulaşamadığı için maaş, ücret ve yevmiyeli çalışanların satın alma güçlerinde düşüşler yaşanmıştır. (Eldem, 1994: 54-55) Devlet memurları 1919 yılı sonunda savaş öncesi satın alma güçlerini %60-75 kaybetmiştir. Savaş yıllarında, işçi ve bilhassa kalifiye işçi kıtlığı, birçok sanayi kolunda üretimin durmasına neden olacak kadar ciddi bir duruma gelmiş, bu yüzden işçi ücretleri görece olarak yüksek bir seviyede oluşmuştur. İşçi ücretlerinin savaş öncesine nazaran 7-9 misli artmıştır. (Eldem, 1994: 203-204)

Osmanlı İmparatorluğu’nda GSMH, Arabistan ve Trablusgarp hariç cari fiyatlarla milyon kuruş olarak; 1907 yılında 21.920, 1913 yılında 22.143, 1914 yılında 24.107 olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına gelir ortalama olarak 1907 yılında 895 kuruş, 1913 yılında 1065 kuruş, 1914 yılında 1150 kuruştur. Bölgeler arasında kişi başına gelir önemli farklılıklar göstermektedir. İstanbul ve Çatalca’da 1907, 1913 ve 1914’de sırasıyla 2090 kuruş, 2454 kuruş ve 2250 kuruş. Anadolu’da 1907, 1913 ve 1914’de sırasıyla, 821 kuruş, 979 kuruş ve 1082 kuruş. Marmara, Ege ve Akdeniz bölgesinde 1907 yılında 1080 kuruş, 1913 yılında 1220 kuruş. Irak’ta 1907, 1913 ve 1914’de sırasıyla, 610 kuruş, 702 kuruş ve 782 kuruş olarak gerçekleşmiştir. (Eldem, 1970: 302-305)

Kurtuluş Savaşı’ndan sonra kurulan Cumhuriyet ile birlikte, “Ankara hükümetlerinin temel amacı yeni sınırlar içinde bir milli ekonomi oluşturmaktır. Ziya Gökalp’in işaret ettiği yönde, Müslüman-Türk bir müteşebbis sınıfın yaratılması ve sanayileşme, milli ekonominin gelişmesi için temel unsurlar olarak kabul ediliyordu.” (Pamuk, 2017: 180) Milli bir burjuvazi oluşturulması isteğinin haklılığı açısından, 20. Yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda imalat sanayinde sermaye, emek dağılımı önemli bir gösterge niteliğindedir. Osmanlı büyük imalat sanayiinde fabrikaların coğrafi dağılımı 1915 yılı itibariyle; 149 fabrika İstanbul’da, 61 fabrika İzmir’de, 73 fabrika diğer şehirlerde olmak üzere toplam 283 fabrika bulunmakta ve bu fabrikalarda istihdam edilen işçi sayısı 15.000 kişidir. Bu fabrikalardaki sermaye ve emeğin etnik kökene göre dağılımı ise; Müslüman-Türkler sermayenin %15’ine emeğin %15’ine, Yunan-Rumlar sermayenin %50’sine emeğin %60’ına, Ermeniler sermayenin %20’sine emeğin %15’ine, Museviler sermayenin %5’ine emeğin %10’una, yabancılar sermayenin %10’una sahiptirler. Nüfus dağılımında ise Müslüman-Türkler toplamın dörtte üçünden fazlasını oluşturmaktaydı. Bu tablonun yanı sıra, altyapıya ilişkin yatırımların (demiryolları, denizyolları -limanlar- gemicilik işletmeleri, haberleşme vb.) %90’ından fazlası imtiyazlı yabancı şirketler ve onların uzantısı durumunda olan azınlıkların elinde ve buna dış ticarete açılan tarım

bölgelerindeki ticari tarım topraklarının yabancıların eline geçmesi de ilave edilmelidir. (Kazgan, 1999: 65-66) Milli burjuvazi noktasında Boratav, şunları söylemektedir: “Ulusal nitelikte bir kapitalizme yönelişin karşısına çıkan belki de en çetin nesnel engel, Türk burjuvazisinin cılızlığından kaynaklamakta idi. Bir Osmanlı burjuvazisi şüphesiz ki vardı; ancak bu sınıfın üç belirgin niteliği, sanayide değil ticarete (ve özellikle dış ticarete) gelişmiş olması; buna bağlı olarak komprador bir özellik taşıması ve büyük ölçüde gayri müslim (Rum, Yahudi, Levanten, Ermeni) unsurlardan oluşması idi. Bu özellikleri taşıyan bir sınıfın, ulusal nitelikli bir burjuva devrimini sürüklemesi elbette beklenemezdi. Buna karşılık iç ticarete küçük ve orta sermayeli (dolayısıyla esnaf özellikleri ağır basan) Türk ve Müslüman burjuvazi zayıf, dağınık, örgütsüz ve büyük ölçüde birincilere bağımlı durumda idi.” (Boratav, 1995:15)

3. 1923-1929 Dönemi

Lozan Anlaşması’yla Kurtuluş Savaşı sona ererken, bu anlaşmayla birlikte imzalanan ek bir ticaret anlaşması, Türkiye’nin beş yıl süreyle etkili bir dış koruma politikası izlemesini önlenmiştir. (Parasız, 1998: 12) Lozan Barış müzakerelerinin kesilmesine denk gelen İzmir İktisat Kongresi’nde kabul edilen esaslar, Lozan’da karşı tarafa verilen bir çeşit güvence niteliğindedir. Bu güvence, yabancı sermayeye karşı değiliz, liberal ekonomiye bağlıyız, hukuk sistemimizi Batılı normlara dönüştürmeye kararlıyız biçiminde özetlenebilir. (Çavdar, 2003: 166) Ancak, İzmir İktisat Kongresi’nin yapıldığı dönemdeki uluslararası siyasi atmosferin anlaşılması açısından, Kaymakçı’nın şu tespiti önemlidir; “Lozan heyetinin kapitülasyonlar için direndiği bir sırada ve Milli Mücadele’nin Bolşevizme yakın olduğu propagandası Batılılarca yürütülürken verilmiş olan mesaj anlamlıdır: ‘Efendiler, ekonomik alanda düşünürken ve konuşurken zannolunmasın ki biz dış sermayeye karşıyız; hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok emek ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Kanunlarımıza uymak şartıyla, dış sermayelere gerekli olan teminatı vermeye her zaman hazırız. Yabancı sermaye, çalışmalarımıza eklensin ve bizim ile onlar için yararlı sonuçlar versin.’ ” (Kaymakçı, 2015: 159-160) İzmir İktisat Kongresi kararlarına göre; iktisadi hayat özel teşebbüsün liderlik ve hakimiyetinde yürüyecek, devlet ancak teşvik ve himaye edici, düzenleyici olarak iktisadi hayata müdahale edecektir. Gerçekten bu devrede devlet işletmeci olarak iktisadî faaliyetlere müdahale etmemeye gayret sarf etmiştir. (Sağlam, - :78) Bununla birlikte hükümet, yerli sanayicileri; üretimlerini iç vergilerden muaf tutarak, prim vererek, ucuz kredi sağlayarak, ithal malları üzerine tüketim vergisi koyarak korumuştur. (Karluk, 1996: 196) Bu dönemde uygulanan iktisat politikaları, Tevfik Çavdar’a göre; “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” şeklinde özetlenebilir. (Çavdar, 1992: 215) Dolayısıyla dönemin iktisat politikaları “liberal” olarak tanımlanabilir. Ancak belirtmek gerekir ki, bu dönemin iktisat politikalarındaki liberallik klasik anlamda değil, görelî olarak bir liberalliktir. “1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özel sektör korunmaya çalışılırken, yordamlamayla

yürütülen iktisat politikalarının akacağı yapısal mecraya kavuştuğu ise söylenememektedir. Dolayısıyla, 1923-1930 arasında ne liberalist ne de devletçi olarak tasvir etmek mümkün değildir.” (Kaymakçı, 2015: 162)

“1920’li yıllar Türkiye’si, yerli ve yabancı özel girişime dayalıydı. Devletin ekonomideki etkenliği bu dönemde çok zayıftı: Devlet bütçe varidatı, cari fiyatlarla dönemin başında milli gelirin %8-9’u kadardı. Aşar Vergisi kaldırıldıktan sonra, yeni vergiler hasılat sağlayıncaya kadar, devletin harcamaları yoluyla ekonomiye yön vermesine yetmeyecek kadar sınırlıydı. Bir emisyon bankası olmadığı için, para basmak yoluyla harcamalarını bile genişletemezdi.” (Kazgan, 1988: 251) Ayrıca Lozan Anlaşması ile düzenlenen nüfus değişimine göre, 10 Ekim 1918’de, İstanbul’da yaşayan Rumlarla Batı Trakya’da yaşayan Türkler dışında kalan Rumlar Türkiye’yi, Türkler de Yunanistan’ı terk edeceklerdi. Sonuçta 1 milyon 300 bin dolayında Rum Yunanistan’a 400 bin Türk de Türkiye’ye göç etti. Bu durumun, kentli nüfusun azalmasına; ekonominin nitelikli işgücü sorunuyla karşılaşmasına neden olduğu belirtilmektedir. (Kepenek vd., 2000: 35)

1925 yılında, çok yüksek oranlı bir vergi olan Aşar/Öşür Vergisi kaldırıldı. Aşarın kaldırılmasını büyük toprak sahiplerine verilen bir taviz olarak yorumlayanlar olmuştur. Tabii ki bu durumda büyük toprak sahiplerinin vergi yükü azalmıştır. Ancak Cumhuriyet idaresinin bu vergiyi kaldırırken en önemli hedefi, kırsal nüfusun çok büyük bir bölümünü oluşturan küçük üreticilere destek olmak, onların vergi yükünü hafifleterek üretimi artırmalarına imkân sağlamaktır. (Pamuk, 2017: 177) Aşarın kaldırılmasıyla tarımsal artığın devlete giden kısmı üreticiye kalmıştır. Bu çerçevede, çiftçinin gelir seviyesindeki artışa bağlı olarak yoksulluğun azalmasında etkili olduğu söylenebilir. Bu verginin kaldırılması ayrıca, çiftçilerin pazar için üretim yapması hususunda bir motivasyon unsuru olurken, tarımsal üretimin ticarileşmesinde bir artış meydana gelmiştir. Pazar için tarım üretiminin yapılması ise piyasa şartları ve konjonktürün lehte olduğu zamanlarda tarım kesiminde geliri artırıcı ve yoksulluğu azaltıcı bir etkiyi beraberinde getirmiştir. Ancak, tüm vergi gelirleri içinde tarım vergileri 1924 yılında %27,5 paya sahipken 1925’te %15,5’e ve takip eden 1926 ve 1927 yıllarında sırasıyla %7,5 ve %8,3’e düşmüştür. (Çavdar, 2003: 202) Hükümet bu gelir kaybını arazi vergisi koyarak, tekeller kurarak, harç ve resimlerin oranını yükselterek karşılamaya çalışmak suretiyle vergi yükünü, toprak sahiplerine ve tekel maddelerini daha çok tüketen şehirli nüfusa kaydırmaya (Şahin, 1998: 34) çalışmışsa da dolaylı vergilerdeki bu artışlar nedeniyle, Aşar Vergisinin kaldırılmasıyla küçük üreticilerin yoksulluğunda meydana gelen düzelmeye nispeten zayıfladığını tahmin etmek çokta güç olmasa gerek. Osmanlı’dan devralınan sanayi kuruluşlarını özel sektöre devredilinceye kadar işletmek ve özel sektöre kredi açmak maksadıyla 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Ayrıca 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile girişimcilere önemli teşvikler ve krediler sağlanmış ve imtiyazlı devlet tekellerinin özel kesime satılması sağlanmaya çalışılmıştır. Söz konusu kanunla,

özel girişimin o yıllarda hızla çoğalması sağlanarak; 1928’de Kanun’dan yararlanan kuruluş sayısı 1.261 iken bir yıl sonra rakam 1.589’a, 1930’da 1.857’ye yükselmiştir. Yeni kuruluş, Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanmaya başlayan şirketlerin sayısı 1927’de 140, 1928’de 157, 1929’da 118 ve 1930’da 106 olmuştur. (Karluk, 1996: 197)

1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ile sendikalar ve işçi derneklerinin yasaklanmasıyla (Çavdar, 2003: 169) işçi örgütlenmeleri durdurulmuştur. Boratav’a göre; 1923-1929 dönemi için işçi ücretleriyle ilgili güvenilir veri bulunmamakta. Ancak memur maaşlarının GSYİH içindeki payının, 1923-24 ve 1928-29 yılları ortalamaları olarak aşağı yukarı değişmeden %6’nın biraz altında olduğu görülmektedir. Dönem boyunca memurların milli gelirdeki göreceli durumlarının korunduğu ve eğer memur sayısındaki artış, milli gelir büyüme hızını aşan bir artış şeklinde olmamışsa memurların reel gelirlerinde bir düzelmenin sağlandığı anlamına gelir. İşçi ücretlerinde de benzer bir gelişmenin meydana gelmiş olması beklenir. 1923-1929, Barış ortamına dönülmesiyle, büyüme hızı ve reel gelir artışlarının bütün sosyal tabaka ve sınıflara yayıldığı bir dönemdir. (Boratav, 1995: 43-44) 1968 fiyatlarıyla kişi başına gelir indeksi, 1968=100, 1923 yılında 27,2, 1925 yılında 33,8 ve 1930 yılında 43,9 olmuş (Sarc, 1980: 37) dolayısıyla dönemde boyunca kişi başına gelirin artış eğiliminde olduğu ifade edilebilir. Kişisel gelirdeki bu artış seyrinin yoksulluk açısından azaltıcı bir etkisi olduğu söylenebilir.

4. 1929-1950 Dönemi

Dünya Buhranı’nın etkileri Türkiye’de 1930 yılında hissedilmeye başlandı. Buhranın etkisiyle Türkiye ekonomisinde, dış ticaret hadlerinde bozulma, ithalat hacminde ani daralma, bütçe gelirlerinin cari değerinde önemli düşüşler yaşandı. (Tezel, 2015: 286) Dünya ekonomisinin büyük bir buhran yaşadığı 1930’lu yıllarda iktisat politikaları iki temele dayanmakta; korumacılık ve devletçilik. 1930-39 döneminde, Türkiye’de uygulanan iktisat politikalarının tasnifini şu şekilde yapabilmek mümkündür: 1930-32 devletçiliğe geçişi temsil eden yıllar ve 1933-39 devletçiliğin rayına oturduğu yıllardır. Bu dönemin son iki yılında özel teşebbüsün özendirilmesine dönük yeni bir yönelimin ilk işaretlerinin yaşandığı da görülmektedir. (Boratav, 1995: 51) Ancak devletçilikle alakalı göz önünde bulundurulması gerekli olan bir tespit; “Türkiye Cumhuriyetinde, devlet müdahaleciliğinin ortaya çıkışı, her ne kadar 1929 Dünya Ekonomik Krizine karşı iç ekonomiyi bir savunma aracı olarak yorumlanabilirse de, daha başlangıçta yani bunalım öncesinde Türkiye Cumhuriyeti kurucularının kafasında, devlet otoritesinin ekonomide de kendisini duyurması tezi yatmakta idi... İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt’un İzmir İktisat Kongresinde yaptığı konuşmada ‘yeni Türkiye, karma bir iktisat sistemi izlemelidir. İktisadi girişimler, kısmen devlet ve kısmen kişiler tarafından yerine getirilmelidir... Ülkemizin ekonomik durumu bunu gerektiriyor’ sözleriyle ilk adım atılmıştır.” (Ölçen, 1982: 134)

Ekonomik Buhran'ın milli gelir üzerindeki tesiri; 1929 yılında 2.073 milyon TL olan GSMH, 1930'da 1.581 milyon TL'na, 1931'de 1.392 milyon TL'na, 1932'de 1.171 milyon TL'na, 1933'de 1.141 milyon TL'na gerilemiştir. (Kalkınma Bakanlığı, 2015: 3) Krizle birlikte pazar için yapılan tarım üretimi olumsuz etkilenmiş, ticari şirketlerin iflası üreticilerin tekrar geçimlik düzeyde üretime yönelmesine sebep olmuştur. 1923-1934 döneminde 1 kg. buğdayın fiyatı 12,6 kuruştan 3,6 kuruşa, pamuk fiyatları 62,3 kuruştan 33,1 kuruşa düşmüştür. Ticaret hadlerindeki bu olumsuz gelişme nüfusun önemli bir kısmının zirai üretimle geçimini temin ettiği Türkiye'de tarım üreticisinin yoksullaşmasına neden olmuştur. (Kaymakçı, 2015: 163) Bu yoksullaşmanın bir nedeni olarak, ihracat gelirlerindeki düşmeden kaynaklandığı ifade edilebilir. Tarımsal fiyatlardaki düşüşler, mamul malların fiyatlarındaki düşüşten daha fazla olduğu için, 1928-29'dan 1932-33'e kadar dış ticaret hadleri yüzde 25, tarım sektörünün iç ticaret hadleri de yüzde 30 kadar gerilemiş ve ihracat hacminden büyük düşüşler görülme de fiyatların hızla gerilemesi nedeniyle, ihracat gelirlerindeki azalmanın neticesi olarak pazar için üretim yapan tarımsal üreticilerin gelirlerinde büyük düşüşler meydana gelmiştir. (Pamuk, 2017: 186) Ticaret hadlerinde ve dış ticaret hadlerinde olumsuz gelişmelerin yaşandığı bu dönemde, yerli hammaddeleri işleyerek memleketi bir kısım mamul malları ithal etme zorunluluğundan kurtaracak bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesi düşüncesi kuvvetlenmiştir. Bu düşüncenin reelize edilmesi noktasında, sermayedar ve müteşebbis eksikliği sebebiyle özel sektörün yetersiz kalması, devletçi politikaların izlenmesini beraberinde getirmiştir. Devletçilik 1936 yılında Anayasa'da yer alarak Türk Devleti'nin temel vasıflarından biri haline gelmiştir. 1933-37 arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile tüketimi ithalata bağlı olan malların üretimi memleket dahilinde gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Aynı dönemde millileştirme politikalarıyla çok sayıda kuruluş devletleştirilmiştir. Ancak göz ardı edilmemesi gereken bir husus da Teşviki Sanayi Kanunu'nun 1942 yılına kadar yürürlükte kalmış olması ve bu suretle özel teşebbüsün bu dönemde desteklenmeye çalışılmış olmasıdır. (Manisalı, 1980: 82-85) 1932-1939 yıllarında özel sektör ait sanayi kârlarının milli gelir içindeki payı, % 3,4'ten % 6,2'ye yükselmiştir. Özel sektörün toplam sanayi hasılası içindeki payı % 26,2'den % 35,8'e yükselmiştir. (Boratav, 1995: 59) Bu tespitler, gelir dağılımında özel sanayi kesiminin payının arttığını göstermektedir.

Bu dönemde dikkat çeken bir gelişme ise 1936 tarihli ilk İş Kanunu'nun çıkarılmasıdır. Bu Kanun'la işçi-işveren ilişkileri düzenlenmiş, çalışma süreleriyle ilgili düzenleme yapılmış 16 yaşında küçük işçiler ve kadın işçilerle ilgili düzenlemeler yapılmış ancak iş güvenliği, işçi sağlığı ilgili bazı hükümler getirilmiş olsa da uygulanması bazı tüzüklerin çıkarılmasına bağlanmıştır. Söz konusu tüzükler çıkarılmadığı için işçilerin sosyal güvenliklerine yönelik düzenlemeler daha sonraki dönemlere kalmıştır. (Yalçıntaş vd., 1980: 695-696) Bu yasa işçilere sendika kurma, grev, toplu pazarlık, toplu iş sözleşmeleri gibi hakları tanımamıştır.

Ayrıca 1939-1945 yılları arasında yaşanan bir büyük hadise II. Dünya Savaşı, her ne kadar Türkiye savaşa girmemiş olsa bile her an savaşa girecekmiş gibi hazırlıklı olmuş ve yaklaşık bir milyon kişiyi silah altında bulundurmıştır. Dolayısıyla bu dönem uygulanan iktisat politikaları, savaş ekonomisi politikaları niteliğindedir. Savaş ekonomisinin önemli bir unsuru savaşın finansmanıdır. Bu bağlamda yapılan uygulamaları, bütçe, Milli Koruma Kanunu, yasaklar, el koymalar, fiyat denetimleri ve zamlar, dağıtım sistemleri (vesikalı satış), vergiler, bedeni mükellefiyet ve parasal operasyon (devalüasyon) (Kayra, 2015: 265) olarak başlıklandırmak mümkündür. 1940 Yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu'yla, tarımsal üretim, sanayi üretimi ve çalışma hayatını düzenlemeye yönelik hükümlerle, üretim ve tüketim düzenlenmeye ve denetlenmeye çalışılmıştır. Bu düzenlemeler savaş şartlarının zorlaması neticesinde yapılmış olsa da düzenlemenin muhatabı olan zümreler için yoksullaştırıcı bir tesiri beraberinde getirmiştir. Ayrıca Savaş dönemindeki bir düzenlemeyle tarımsal üretimin %10'unun Toprak Mahsulleri Vergisi olarak alınması, daha önce kaldırılan Aşar Vergisini aklı getirmektedir ve kaldırıldığı 1946 yılına kadar 167 milyon liralık tahsilat gerçekleşmiştir. (Boratav, 1995: 67) Toprak Mahsulleri Vergisi'nin de çiftçi kesimini yoksullaştırıcı bir sonucu beraberinde getirmiş olduğunu tahmin etmek hiç de güç değildir. 1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile yürürlükte kaldığı 28 yılda, 22 milyon dönüm toprak 432.117 aileye dağıtılmıştır. (Şahin, 1998: 80) İktisadi sonuçlarının ilgili dönemde yaşandığı ve siyasi etkilerinin 2000'li yıllarda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı kullanılmaya çalışıldığı Varlık Vergisi, Kasım 1942'de yürürlüğe girmiştir. Söz konusu vergilendirmeyle; 430 milyon liralık vergi tarh edilmiş, bunun 314 milyon liralık kısmı tahsil edilmiştir. Yapılan tahsilatın, 70 milyon lirası İstanbul'da azınlık statüsünde yaşayanlardan, 30 milyon lirası Türkiye'ye sığınmış olan ve ticari faaliyetlerini sürdüren yabancılardan, geri kalan 214 milyon liranın küçük bir bölümü karışık şirketlerden ve hemen tamamına yakın bölümü İstanbul'daki ve Anadolu'daki Türklerden alındı. (Kayra, 2015: 295) Varlık Vergisi uygulamasıyla bir servet transferinin yaşandığı söylenebilir. Ancak verginin mükellefleri dikkate alındığında, toplumda işçi, memur, çiftçi vb. geniş kitlelerin bu uygulamada etkilenmediği dolayısıyla bu kesimlerin yoksulluk seviyesinde bir değişikliğin olmadığı ifade edilebilir.

1930 yılında, 1948 fiyatlarıyla 5.394 milyon TL olan GSMH dalgalanmalar göstermekle birlikte artış trendinde olmuş 1947 yılında 8.192 milyon TL'sına ulaşmıştır. 1948 yılında, 1968 fiyatlarıyla 37.065 milyon TL olan GSMH 1949 yılında 35.213 milyon TL olmuştur. (Kalkınma Bakanlığı, 2015: 3-5) Kişi başına milli gelir Eldem'in yaptığı bir çalışmada şu şekilde verilmiştir (Eldem, 1949: 51):

	İtibari (Cari)	1938 Fiyatlarıyla	1938 = 100
1929	124	79	85
1935	76	81	87

1938	93	93	100
1939	95	95	101
1944	321	77	83
1945	296	72	78

Yukarıdaki verilere göre kişi başına gelir, endeks olarak değerlendirildiğinde, savaş yıllarında önce artış gösterirken savaşla birlikte azaldığı ifade edilebilir. Memur ve işçi ücretlerindeki gelişmeler ise Eldem tarafından şu şekilde nakledilmiştir (Eldem, 1949: 54):

	Ortalama Memur Aylık Ücreti (TL)	Ortalama İşçi Yevmiyesi (Kş)	Memur Ücreti Endeksi (1938=100)	İşçi Yevmiyesi Endeksi (1938=100)
1935	71	98	93	94
1936	74	102	97	98
1937	75	91	99	87
1938	76	104	100	100
1939	78	106	103	102
1940	80	111	105	107
1941	87	124	115	119
1942	100	148	132	142
1943	110	171	145	164
1944	130	204	171	196
1945	158	232	209	223
1946	160	242	211	232

Eldem'in aktardığı bu bilgilere göre memur ücretlerinin cari olarak dönem boyunca sürekli bir artış gösterdiği görülmektedir. Aynı dönem işçi yevmiyeleri ise cari olarak 1937'deki düşme haricinde sürekli artış gösterdiği görülmektedir. 1938 yılı endeks alınarak yapılan hesaplama göre memur ücretleri 1935 yılında 93 iken yaklaşık 2,3 kat artarak 1946 yılında 211'e yükselmiştir. İşçi yevmiyeleri 1935 yılında 94 iken yaklaşık 2,5 kat artarak 1946 yılında 232'ye yükselmiştir. Ücret ve yevmiyelerdeki artışla birlikte ekonomide yaşanan fiyat artışları karşısında memur, işçi ve çiftçi kesiminin satın alma güçlerindeki gelişmeler aynı çalışmada şu şekilde aktarılmıştır (Eldem, 1949: 55-56):

	Memur kesimi	İşçi kesimi	İç Tüketim için mal üreten çiftçiler	İhracata yönelik mal üreten çiftçiler
1935	95	96		
1936	98	99		

1937	99	87		
1938	100	100	100	100
1939	102	101		
1940	94	96	101	98
1941	83	86	108	105
1942	57	62	128	118
1943	42	47	154	138
1944	50	58	107	98
1945	59	63	101	94
1946	62	70		

1938=100 endeksi ile memur kesiminin satın alma gücünün 1939 yılından sonra hızlı bir düşüş gösterdiği 1943 yılında en düşük seviyeye ulaştığı görülmektedir. İşçi kesimi için de aynı eğilimin olduğu yukarıdaki verilerden görülmektedir. Memur ve işçi kesimlerinin mukayesesi yapıldığında işçi kesiminin satın alma gücündeki azalmanın memur kesimine göre daha düşük kaldığı söylenebilir. Çiftçi kesimi satın alma gücünün genelde arttığını ancak iç tüketime yönelik mal üreten çiftçilerin, ihracata yönelik üretim yapan çiftçilere göre satın alma güçlerindeki artışın daha yüksek olduğu söylenebilir. Ama II. Dünya Savaşı'nın son yıllarına doğru çiftçi kesiminin satın alma güçlerinde de bir düşüşün yaşandığı dikkatlerden kaçmamaktadır.

Yukarıdaki açıklamalar ve veriler, memur ve işçi ücretlerindeki artışa rağmen bu sınıfların satın alma gücünün azalmış olması sebebiyle dönem içerisinde memur ve işçilerin yoksullaştığını göstermektedir. Ayrıca memur ve işçilerin gelire göre ödedikleri vergi oranlarında ciddi artışlar olmuştur. Bu oranlar; 1929 yılında %19 iken, 1939 yılında %33,1'e 1945 yılında %34,3'e yükselmiştir. (Eldem, 1949: 58) Ödenen vergilerdeki artışın, bu kesimler için yoksulluğu daha da artırıcı bir etki meydana getirdiği dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu dönemde, ticaret hadlerinin tarım sektörü aleyhine gelişmesi, çiftçi sınıfını yoksullaştırıcı bir gelişme olarak ifade edilebilir.

Özel sektör sanayi işçi ücretlerinin milli gelirdeki payı 1932 yılında yüzde 1,3 seviyesinde iken 1939'da yüzde 1,7'ye ulaşmıştır. Memur maaşlarının milli gelirdeki payı 1930 yılında yüzde 6,8 iken 1939'da yüzde 9,1 seviyesine ulaşmış. Özel sanayi kârlarının milli gelir içindeki payı 1932'de yüzde 3,4 iken 1939 yılında yüzde 6,2'ye yükselmiştir. Özel sanayi iç payları olarak bakıldığında 1932 yılında kârların payı yüzde 26,2 ücretlerin payı ise yüzde 27,9'dur. 1939 yılına gelindiğinde kârların payı yüzde 35,8'e yükselirken, ücretlerin payı yüzde 21,8'e gerilemiştir. (Boratav, 1995: 58) Dolayısıyla dönem içerisinde gelir dağılımının sanayicilerin lehine, çalışanların aleyhine bir gelişme gösterdiği ve bundan mütevellit çalışan kesimin yoksullaştığı söylenebilir.

5. 1923-1950 Döneminde Temel Hizmetler

1923-24 öğretim yılında ilköğretimde, 4.894 okul, 10.238 öğretmen, 341.941 öğrenci mevcutken, 1948-49 öğretim yılında 16.119 okul, 33.185 öğretmen, 1.468.382 öğrenci sayısına ulaşılmıştır. Ortaokullarda 1923-24 öğretim yılında, okul sayısı 72, öğretmen 796, öğrenci sayısı 5.905 kişiyken 1948-49 öğretim yılında, okul sayısı 321, öğretmen sayısı 4.149, öğrenci sayısı 61.314 kişiye yükselmiştir. Genel lise eğitiminde 1923-24 öğretim yılında, okul sayısı 23, öğretmen sayısı 513, öğrenci sayısı 1241 iken, 1948-49 öğretim yılında, okul sayısı 88, öğretmen 1.868, öğrenci sayısı 22.100 olmuştur. Mesleki ve teknik okullarda ise 1923-24 öğretim yılında, 64 okul, 583 öğretmen, 6.547 öğrenci mevcutken, 1948-49 öğretim yılında, okul sayısı 302, öğretmen sayısı 4.514, öğrenci sayısı 55.461'e ulaşmıştır. Yükseköğretimde ise 1923-24 öğretim yılında okul sayısı 9, öğretim elemanı sayısı 307, öğrenci sayısı 2.914 iken, 1948-49 öğretim yılında okul sayısı 33, öğretim elemanı sayısı 1.823, öğrenci sayısı 25.209'a yükselmiştir. 1928 yılında doktor sayısı 1078, hemşire sayısı 130, ebe sayısı 377, sağlık memuru sayısı 1059 iken, 1949 yılında doktor sayısı 2.617, hemşire sayısı 643, ebe sayısı 1.326, sağlık memuru sayısı 2.938 kişiye ulaşmıştır. Demiryolları hatlarının uzunluğu 1925 yılında 3.957 km iken, 1949 yılında 7.668 km'ye ulaşmıştır. 1933 yılında 4.257 adet otomobil, 315 adet otobüs, 2.561 adet kamyon mevcutken, 1949 yılında 10.071 otomobil, 3.185 otobüs, 13.201 kamyon sayısına ulaşılmıştır. 1929 yılında telefon abone sayısı 15.262 iken, 1949 yılında 41.690'a yükselmiştir. 1923 yılında elektrik santrallerinde kurulu güç 32.8 (10^3 kW), brüt üretim 44.5 (10^6 kWh), tüketim 41.3 (10^6 kWh) iken, 1949 yılında kurulu güç 381.8 (10^3 kW), brüt üretim 736.6 (10^6 kWh), tüketim 633.9 (10^6 kWh) seviyesine yükselmiştir. (TÜİK, 2104: 51-61-63-65-67-69-227-409-417) Dolayısıyla dönem içerisinde temel hizmetlerin geliştirilmesi yönünde bir gayretin gösterildiğini ve bunda belirli bir oranda başarı elde edildiğini söyleyebiliriz.

Sonuç

İstiklali tehlike altında olan Türk milleti, uzun yıllar savaşma pahasına kaderini emperyalist güçlere teslim etmemiştir. 1923 yılında, tarih sahnesinde yeni bir devlet ile devam ettiğini ve edeceğini cihana ilan etmiştir. Lakin, Türkiye Cumhuriyeti kurulurken önemli zorluklarla yüz yüzedir. Bu zorluklardan bir tanesi halkın büyük çoğunluğunun içinde bulunduğu yoksulluktur. Yoksulluğun önüne geçilmesi iktisadi kalkınma ile mümkün olacaktır. İktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesinin önemli unsuru insan ya da beşerî sermayedir. İnsan madde ilişkisinde, bir takım manevi amillerin güdümündeki insanımız ile madde arasında kapatılması zor bir mesafe oluşmuştur. Bu durum ise bilimsel bilgidan uzak durulmasına sebebiyet vermiştir. Bilimsel bilginin olmaması, sanayi devriminin anlaşılmasını imkânsız kılmıştır. Bu zihniyet dünyasının neticesi, sermayedar ve girişimci sınıfın olmadığı, temel ihtiyaç maddelerini bile ancak ithalatla temin eden bir yapıyı devralan Cumhuriyet İdaresi,

öncelikli olarak bu sorunları çözmeye gayreti içinde olmuştur. Dönem içerisinde yaşanan Dünya Ekonomik Buhranı, II. Dünya Savaşı bu gayretin daha da zor şartlar altında gösterilmesine neden olmuştur.

İncelemeye çalıştığımız dönemde takip edilen iktisat politikalarıyla, iktisadi kalkınma hedeflerine ulaşmaya çalışılırken, ilgili dönemde, zamanın şartlarına has birtakım uygulamaların gerçekleştirilmiş olduğunu ifade ettik. Gerek uygulanan iktisat politikaları gerekse de şartların zorlaması neticesi uygulanan politikalar, zaman zaman toplumun çeşitli kesimlerinin yoksullaşması ya da yoksulluk seviyesini artırmasına neden olduğunu belirtmeye çalıştık. Ancak ifade etmek gerekir ki, açık ya da zımni bir kabul altında sosyal devlet anlayışından taviz verilmeden, yoksulluğun azaltılmasına yönelik gayretleri de incelenen dönem itibarıyla görmek mümkündür. Dönem boyunca temel hizmetlerdeki gelişmeler bu gayretlerin önemli bir delilidir. İncelenen dönemde içsel dinamikler olarak, ülkenin iktisadi şartları, insanların zihniyet dünyası yoksulluk seviyesini belirleyici faktör olmuştur. Dışsal dinamikler olarak da dünyada yaşanan iktisadi ve siyasi konjonktür; Ekonomik Buhran ve II. Dünya Savaşı, yaşanan yoksulluğun ana belirleyicisi olmuştur.

Kaynakça

BORATAV, K., **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, 5. Baskı, İstanbul-1995.

ÇAVDAR, T., **Türkiye’de Liberalizm 1860-1990**, İmge Kitabevi Yayınları: 41, Ankara-1992.

ÇAVDAR, T., **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Ankara-2003.

ELDEM, V., “Milli Gelir”, **İktisat Fakültesi Mecmuasının** Yıl: 9 – No. 1 – 2 Sayısından Ayrı Bası, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul-1949, 1-61.

ELDEM, V., **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Tisa Matbaacılık sanayii, 1970.

ELDEM, V., **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi – Sa. 98, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1994.

GENÇ, M., **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, Yayın Nu: 486, Kültür Serisi: 186, 12. Basım, İstanbul-2015

IŞIK, O., **Eşitsizlikler Kitabı 2000'ler Türkiye'sinde Gelir, Tüketim ve Değişim**, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul-2022.

KARLUK, S. R., **Türkiye Ekonomisi**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 4. Baskı, İstanbul-1996.

KAYMAKÇI, Ö. B., **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi-Düşünsel Bir Deneme: Türkiye Ekonomisi**, Ötüken Neşriyat, Yayın Nu: 1136, Kültür Serisi: 644, İstanbul-2015.

KAYRA, C., **Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 1923-1950, I. Cilt, Devletçilik Altın Yıllar**, Tarihçi Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul-2015.

KAZGAN, G., **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, 2.Basım, İstanbul-1988.

KAZGAN, G., **Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Basım, İstanbul-1999.

KEPENEK, Y. – YENTÜRK N., **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 10. Basım, İstanbul-2000.

MANİSALI, E., **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İçinde, Akbank Kültür Yayını, Apa Ofset Basımevi, İstanbul-1980.

ÖLÇEN, A. N., “1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”, **Atatürk Dönemi İktisat Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, İçinde, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:513, A.Ü. S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara-1982.

ÖNDER, H. – ŞENSES, F., **Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksulluk Düşüncesi**, https://scholar.google.com.tr/scholar?q=Türkiye%27de+yoksulluk+ve+yoksulluk+düşüncesi+Harun+önder,+fikret+şenses&hl=tr&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholar, Erişim: 19.09.2022.

PARASIZ, İ., **Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, Bursa-1998.

PAMUK, Ş., **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 7. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2017.

SAĞLAM, D., **Türkiye Ekonomisi**, Sanem Matbaası, Ankara.

SARC, Ö. C., **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İçinde, Akbank Kültür Yayını, Apa Ofset Basımevi, İstanbul-1980.

SAYAR, A. G., “Atatürk’ün İktisat Kafasına Dair Düşünceler”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Yıl 1996, Sayı 15, 61-66.

ŞAHİN, H., **Türkiye Ekonomisi**, 5. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa-1998.

T.C. Kalkınma Bakanlığı, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2014**, Temmuz 2015.

TEZEL, Y.S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1. Basım İstanbul-2015.

TÜİK, **İstatistik Göstergeler 1923-2013**, Ankara-2014

TÜSİAD, **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk Avrupa Birliği ile Karşılaştırma**, Yayın No. TÜSİAD-T/2000-12/295 Aralık 2000.

YALÇINTAŞ, N. – EKİN, N., **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İçinde, Akbank Kültür Yayını, Apa Ofset Basımevi, İstanbul-1980.